

"ונלוו גויים רבים" או "עם לבדד ישכון"?

גישת ישעיהו וזכריה – הגישה האוניברסלית

הרב אפרים ולץ

ההיסטוריה המתוארת בספרי התנ"ך מימי הבית השני מעלה בפנינו מציאות מסוג חדש, לעומת המופיע בראשית ימי המקרא. ראינו ביחידה הקודמת כי בתורה ובנביאים אין הליך גיור מוסדר אלא בעיקר הצטרפות משפחתית או הדרגתית לעם ישראל בדרגות היטמעות שונות. בתקופת בית שני אנו עדים לתופעה מתרחבת של הסתפחות לעם ישראל, בשלושת המישורים שתיארנו – המדיני, הדתי והמשפחתי.¹

את ההסתפחות המשפחתית שבנישואי התערובת, והדתית, שבאה לידי ביטוי ברצונם של עמי הארץ לקחת חלק במקדש המתחדש, נפגוש בפירוט בפרקים הבאים דרך ספרי עזרא ונחמיה. את ההסתפחות המדינית אנו פוגשים באופן המפורש ביותר במגילת אסתר (ח, יז) שם מתואר כי '**וְרַבִּים מֵעַמֵּי הָאָרֶץ מְתִיְהָדִים** כִּי נָפַל פַּחַד הַיְהוּדִים עֲלֵיהֶם', ובהמשך מקבלים היהודים 'עליהם ועל זרעם ועל כל הנלווים עליהם'.

כבר בספר יחזקאל אנו מוצאים התייחסות מרחיבה מאד ביחס לגר ולמצטרף לעם ישראל. מחד, הנביא מזהיר מן הגר שאיננו מתנזר מגילוליו (יד, ז-ח), אך מאידך, מפשט הפסוקים עולה כי יחזקאל מורה לתת לגרים נחלה בתוך שבטי ישראל:

(כא) וחלקתם את הארץ הזאת לכם לשבטי ישראל: (כב) והיה תפלו אותה בנחלה לכם ולהגרים הגרים בתוכם אשר הולדו בנים בתוכםם והיו לכם כאזרח בבני ישראל אתכם יפלו בנחלה בתוך שבטי ישראל: (כג) והיה בשבט אשר גר הגר אתו שם תתנו נחלתו נאם א-דני ה':

(יחזקאל מז, כא-כג)

הקשר בין מושג ה'נלוות' לגרות בא לידי ביטוי במקור אחר בישעיהו שם המונחים משמשים בעירוביבא:

כִּי יִרְחַם ה' אֶת יַעֲקֹב וּבָחַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְהִנִּיחָם עַל אֲדָמָתָם וְנִלְוָה הַגֵּר עֲלֵיהֶם וְנִסְפְּחוּ עַל בֵּית יַעֲקֹב.

(ישעיהו יד, א)

¹ לא ברור אם הרקע לשינוי הזה הוא מדיני-פוליטי, כתוצאה ממדיניות ההגליה של הבבלים, או הצורך להסתפח לקבוצה על מנת שלא להיפגע ממנה, כמו בימי אסתר, ואולי גם בימי עזרא ונחמיה, או שמא נוצרה תפיסה חדשה של דת שאיננה קשורה למקום, ומאפשרת תנועה בין דתות ותרבויות (תפיסה שבדרך כלל מזוהה דווקא עם עליית יוון).
כל הזכויות שמורות ©

מבט רוחבי בספרי תקופת בית שני בנביאים ובכתובים מגלה עיסוק אינטנסיבי בתופעת ההצטרפות לעם ישראל ברמה הפרקטית, הדתית והאסכטולוגית, וניתן לזהות בו שני קווים הפוכים בתכלית ביחס אליה. בפרק זה נדון בגישה האחת, הגישה האוניברסלית, ובפרק הבא נדון בגישה ההפוכה – גישת 'זרע הקודש'.

ישעיהו וזכריה – הגישה האוניברסלית

את הקול האוניברסלי בחזונו של הנביאים ניתן לראות כתגובה לתופעת ההתקרבות של נוכרים לישראל, ובתחילת ימי בית שני על רקע חזרת ישראל לארצם תחת חסותה של פרס. קול זה מהווה מעין ניסוח היעוד המשותף של ישראל עם העמים העתידיים להיכנס תחת מטריית האמונה בה' א-לוהי ישראל. כך אנו מוצאים בנבואות אחרית הימים של ספר ישעיהו, בעיקר בסופו, אימוץ עקבי של גישה המקבלת ומזמינה את העמים לעבוד את ה' יחדיו. תחילת נבואתו של ישעיהו נעוצה בחזונו הגדול זה של אחרית הימים:

(א) הַדְּבַר אֲשֶׁר חָזָה יִשְׁעִיָּהוּ בֶן אֲמוֹץ עַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם:

(ב) וְהָיָה בְאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהוָה הַר בֵּית ה' בְּרֵאשֵׁי הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֹוּ אֱלֹוֵי כָל הַגּוֹיִם:

(ג) וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹוֵהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְרָכָיו וְנִלְכָה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם:

(ד) וְשִׁפְט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים וְכָתְתוּ חֲרָבוֹתֵם לְאֵתִים וְחִנִּיתוּתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה:

(ישעיהו ב, א-ד)

ישעיהו נוטה לתאר ולהוכיח את גדולתו, עליונותו ויחידותו של הקב"ה בשפה קוסמית-אוניברסלית של א-ל בורא עולם, ולא רק של ה' כמושיעם של ישראל². הפנייה של הנביא אל הגויים להצטרף לאמונה בא-ל אחד, מחייבת להדגיש ביחס לישראל את היותם מרכז אמוני עולמי יותר מאשר את אלמנט הבחירה הפרטיקולרי-לאומי.

² אינני נכנס במסגרת זו לשאלת אחדותו של ספר ישעיהו, ואם הנבואות שבחלקו השני (פרק מ' ואילך) התייחסו למציאות העתידה להיות בימי הבית השני או שנאמרו בפועל באותה התקופה (עסקו בזה עמוס חכם (הקדמה לדעת מקרא) הרב מדן, הרב בזק ועוד). בכל אופן, ברור כי סופו של הספר מציין את כורש ומתייחס לתקופה של שיבת ציון, ואין זה משנה לעניינו אם זוהי השקפה נבואית עתידית או עכשווית. באופן כללי נאמר כי ניתן לראות בספר ישעיהו את המוטיב של קבלת העמים גם בתחילתו ובמיוחד בסופו (עובדה שיש בה דווקא לחזק את התפיסה המאחדת את הספר).

³ ראו למשל פרק מה ה-ו: 'אֲנִי ה' וְאִין עוֹד זולָתִי אִין אֱלֹהִים אֲאָזְרָה וְלֹא יִדְעֹנִי. לִמְעַן יִדְעוּ מִמְזֵרַח שֶׁמֶשׁ וּמִמְעַרְבָה כִּי אֶפֶס בִּלְעֵדִי אֲנִי ה' וְאִין עוֹד. יוֹצֵר אֹר וּבוֹרָא חֹשֶׁה עֹשֶׂה שְׁלוֹם וּבוֹרָא רָע אֲנִי ה' עֹשֶׂה כָּל אֱלֹהֵי'.

שם יח-כב: 'כִּי כֹה אָמַר ה' בּוֹרָא הַשָּׁמַיִם הוּא הָאֱלֹהִים יוֹצֵר הָאָרֶץ וְעֹשֶׂה הוּא כּוֹנֵנָה לֹא תִהְיֶה בְרָאָה לְשִׁבְתּוֹ יוֹצֵר אֲנִי ה' וְאִין עוֹד. לֹא בְּסֵתֶר דְּבָרָתִי בְּמָקוֹם אֶרֶץ חֹשֶׁה לֹא אֲמַרְתִּי לְזָרַע יַעֲקֹב תִּהְיֶה בְּקִשּׁוּנֵי אֲנִי וְקוֹץ דְּבַר צֶדֶק מִגִּיד מִיִּשְׂרָאֵל. הַקְּבָצוּ וּבִאוּ הַתְּנַגְּשׁוּ יַחְדוֹ פְּלִיטֵי הַגּוֹיִם לֹא יִדְעוּ הַנְּשָׂאִים אֶת עַץ פְּסָלִים וּמִתְפַּלְלִים אֶל אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ. הַגִּידוּ וְהַגִּישׁוּ אֶף יַעֲצוּ יַחְדוֹ מִי הַשְּׂמִיעַ זֹאת מִקִּדְּמָה הַגִּידָה הַלּוֹא אֲנִי ה' וְאִין עוֹד אֱלֹהִים מִבְּלַעֲדִי א-ל צְדִיק וּמוֹשִׁיעַ אִין זולָתִי. פְּנוּ אֵלֵי וְהוֹשִׁעוּ כָּל אֶפְסֵי אֶרֶץ כִּי אֲנִי א-ל וְאִין עוֹד'.

גם בנבואה אחרת של ישעיהו מוצאים אנו חזון נשגב ביחס לגרים, הנלווים:

(ג) וְאֵל יֹאמֶר בְּנֵי הַנֶּכֶד הַנְּלֻזָּה אֶל ה' לֵאמֹר הֲבִדְל יִבְדִּילֵנִי ה' מֵעַל עַמּוֹ וְאֵל יֹאמֶר הַסְּרִיס הוּא אֲנִי עַץ יָבֵשׁ: ס

(ד) כִּי כֹה אָמַר ה' לְסְרִיסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת שַׁבָּתוֹתַי וּבָחֲרוּ בְּאֲשֶׁר חִפְצָתִי וּמַחְזִיקִים בְּבְרִיתִי:

(ה) וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבֵיתִי וּבְחוֹמֹתַי יָד וְשֵׁם טוֹב מִבְּנִים וּמִבְּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֶתֵּן לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת:

(ו) וּבְנֵי הַנֶּכֶד הַנְּלֻזִים עַל ה' לְשָׂרְתוֹ וּלְאַהֲבָה אֶת שֵׁם ה' לֵהִיּוֹת לוֹ לְעַבְדִּים כָּל שִׁמְר שַׁבָּת מִחֻלְלוֹ וּמַחְזִיקִים בְּבְרִיתִי:

(ז) וְהִבִּיאֹתִים אֶל הַר קְדֹשִׁי וְשִׁמְחֹתִים בְּבֵית תְּפִלְתִּי עוֹלֵתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחֵי כִּי **בֵּיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים:**

(ח) נָאִם אֲדֹנָי יְקֹוֹק מְקַבֵּץ נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד אֶקַּבֵּץ עֲלָיו לְנִקְבְּצָיו:

(ישעיהו נ, ג-ח)

בני הנכר הנלווים על ה' מתוארים ככאלה שיש להם חלק בה' ובשבת כיום אוניברסלי, כמתואר בעשרת הדיברות שבספר שמות, ובית המקדש נועד להיות בחזונו של ישעיהו בית תפילה לכל העמים.

כמו ישעיהו, גם זכריה בימי בית שני מנבא נבואות אחרות הימים הרואות כשאיפה התקבצות של אומות העולם להילוות אל ה':

(יד) רְנִי וְשִׁמְחִי בֵּית צִיּוֹן כִּי הִנְנִי בָּא וְשִׁכְנֹתִי בְּתוֹכָהּ נָאִם ה':

(טו) וְנִלְווּ גוֹיִם רַבִּים אֶל ה' בַּיּוֹם הַהוּא וְהָיוּ לִי לְעַם וְשִׁכְנֹתִי בְּתוֹכָהּ וַיְדַעַת כִּי ה' צָ-בָאוֹת שְׁלַחְנִי אֵלֶיהָ:

(טז) וְנַחַל ה' אֶת יְהוּדָה חֶלְקוֹ עַל אֲדַמַּת הַקֹּדֶשׁ וּבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלַם:⁴

(זכריה ב, יד-טז)

כאמור, נבואות אלו לא נאמרו בחלל ריק. הנביאים ראו לנגד עיניהם את צמיחת הגאולה של שיבת ציון לצד תנועה מחודשת של עמים וקבוצות המתקרבים לישראל. נבואות אלו ככל הנראה משקפות גישה שפעלה בשטח לאור תפיסת החזון של התקרבות העמים לישראל, וניתן להצביע על דוגמאות מסוימות שמשקפות אותה.

ראשית, כפי שנראה להלן, תופעת נישואי תערובת עם שכניהם הנוכריים היתה תופעה שהייתה שורש בישראל. מן הכתובים עולה שתופעה זו אפיינה יותר את העם שנשאר בארץ ולא גלה בגלות בבל מאשר את שבי הגולה

פרק מג ט-י: **'כָּל הַגּוֹיִם נִקְבְּצוּ יַחְדָּו וַיִּאֲסְפוּ לְאֵמִים מִי בְּהֵם יִגִּיד זֹאת וְרָאשׁוֹת יִשְׁמִיעֵנּוּ יִתְּנוּ עֲדֵיהֶם וַיִּצְדְּקוּ וַיִּשְׁמְעוּ וַיֹּאמְרוּ אָמֵן.** אֲתֵם עַדֵי נָאִם ה' וְעַבְדֵי אֲשֶׁר בְּחֶרְתִּי לְמַעַן תִּדְעוּ וְתִאֲמִינוּ לִי וְתִבְיִנוּ כִּי **אֲנִי הוּא לִפְנֵי לֹא נוֹצֵר אֶל וְאַחֲרָי לֹא יִהְיֶה.** אֲנִכִּי אֲנִכִּי ה' וְאִין מִבְּלַעֲדֵי מוֹשִׁיעַ. אֲנִכִּי הַגְּדִתִּי וְהוֹשַׁעְתִּי וְהִשְׁמַעְתִּי וְאִין בְּכֶם זָר וְאַתֶּם עַדֵי נָאִם ה' וְאֲנִי א-ל'.⁴

⁴ מושג ה'נלוות' מופיע גם בירמיה (ג, ד-ה), אך שם ניתן להבין שהכוונה היא דווקא לבני ישראל שגלו ושבים לאדמתם. כל הזכויות שמורות ©

שבאו עם זרובבל ועזרא⁵. דמויות כמו צרי יהודה ובנימין וטוביה העמוני מוצגות כנוכריות בספרי עזרא ונחמיה, אך ברור שמבחינתם היה רצון להיות שותפים בבניית בית המקדש⁶. כמו כן, אנו מוצאים שטוביה העמוני היה מחותן עם משפחתו של אלישיב הכהן (נחמיה יג, ד). אותו אלישיב הכהן גם נתן לטוביה לשכה בבית המקדש, אותה ביטל נחמיה (נחמיה יג, ד-ט). ניתן לראות שאותם בני אלישיב אשר לקחו חלק פעיל ונכבד בבניית החומה (שער ושני מגדלים באזור הצפוני ההרוס), אינם חתומים על האמנה שכללה ארבעה נושאים – נישואי תערובת, שבת, שביעית וענייני בית המקדש.

רמז לגישה זו אנו מוצאים גם בפרשנות חז"ל לביטוי "לבוש בגדים צואים" שנאמר בזכריה על יהושע הכהן בן התקופה:

ויראני את יהושע הכהן הגדול עמד לפני מלאך ה' וגו', וכתוב ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך וגו'! [...] מאי טעמא איענש? - אמר רב פפא: שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה, ולא מיחה בהן. שנאמר ויהושע היה לבש בגדים צואים, וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים? אלא, **מלמד שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה**, ולא מיחה בהן.

(סנהדרין צג, א)

אם כן, אנו מוצאים רמזים לא מבוטלים לכך שהיה פלג מסוים בעם, שמן הדוגמאות לעיל נראה שנכון לזהותו עם יושבי הארץ שלא עלו בעלייתו של עזרא, שלא ראה פסול בהתקרבות של הנוכרים לעם ישראל והצטרפותם לאמונתו. כפי שנראה בפרקים הבאים, גישה זו נתקלה בהתנגדות חריפה מצד עזרא ונחמיה שעמדו בראש הנהגת בני הגולה השבים מבבל ארצה.

⁵ על היחסים המורכבים בין הקבוצות ניתן ללמוד מכך שחגי וזכריה פנו בנבואותיהם לשארית הפליטה שנותרה בארץ לאחר החורבן, כאשר מבחינתם שבי הגולה מצטרפים אל הגרעין של 'עם הארץ'. אצל עזרא ונחמיה מתרחש היפוך, 'עם הארץ' הופך להיות שם גנאי, הפניה היא לבני הגולה בלבד, ואין כל התייחסות לשארית הפליטה בארץ. יש את בני הגולה שהם ישראל, ויש את צרי יהודה ובנימין. הקהילה הנשארת בארץ 'לא נספרת' ולא ברור מה היה היחס אליה.

⁶ המחקר חלוק בנוגע לייחוסו של טוביה. ישנם רמזים לכך שיש לו קשר לעם היהודי - יש לו רכיב תיאופורי בשם, ואנו מכירים ממצאים ארכאולוגיים המרמזים שמקורם של צאצאי בית טוביה בישראל (ב' מזר, 'בית טוביה', כנען וישראל: מחקרים היסטוריים, ירושלים 1980 עמ' 270-290). לענייננו, דווקא הערפול המסוים ביחס לטוביה מעיד על התופעה עליה אנחנו מצביעים, לפיה היה תשטוש מסוים בין הגרעין היהודי בארץ לשכניו.

כל הזכויות שמורות ©